

EMÓDI ANDRÁS

Tíz, Zece, Zichy...

A Tízfalusi-határ nevének eredetéről és a kistáj részlet legkorábbi térképéről

Természetjárók, barlangászok, geográfusok és földtanosok közkedvelt célállomása a bihari Királyerdő-hegység, annak több száz kisebb-nagyobb töbörrel szabdalta, ma már csak részben erdő borította fennsíkja, a *Tízfalusi-karsztfennsík* (románul: Platoul carstic Zece Hotare). A térség toponímiáját tekintve sajnos éppen e széles körben ismert kistáj részlet megnevezése körül van zavar. Elsősorban elektronikus kiadványokban, internetes gyalogos és kerékpáros túraútvonal-ajánlókban, e honlapok hozzászólásaiban, de néha még az *Erdélyi Gyopár* hasábjain is (2003/6., 2013/1.), sőt nemrég egy uniós támogatású hidrogeológiai tárgyú kutatási program anyagában is a téves *Zichy-határ* megnevezés szerepel. Egy világhálón megjelent, nyilván jó szándékú, ám amatőr bejegyzés megvilágítja a tévedés gyökerét:

„Tízfalu eredeti neve Zichy-határ. A románok Zece hotare-nak, azaz tíz határnak nevezték el a Zichy-zecse hangzás hasonlóság miatt. Ezt az elnevezést magyarították tévesen Tízfalunak...”

Röviden a Tízfalu elnevezés eredetéről és a fenti tévedés okairól:

A térség török hódoltságot megelőző időszakának birtokviszonyai jól ismertek, majd a 18. századot tekintve is aránylag pontosan követhető az egyes települések tulajdonosainak sora, a tulajdonosváltások menete. A Sebes-Körös völgyének déli peremén, a Királyerdő lábánál sorakozó falvak közül néhánynak mindvégig a nagyváradi római katolikus székeskáptalan volt – részben vagy egészében – a földesura, az 1720-as évektől e birtokteste véglegesen rögzülni látszott. Az Élesd átellenében fekvő Esküllő és a völgy szoros bejáratánál lévő Rév közötti tárgyalat szakaszon a jelzett egyházi tulajdonos mellett a gróf Haller, Baranyi, Budai, Kállay,

EMÓDI ANDRÁS levéltáros (1970). Tanulmányai: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola történelem-földrajz szak; ELTE Egyetemi Könyvtár, régi könyvtárlományok feldolgozása; BBTE földrajz szak. A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség Levéltára és Műemlék könyvtárának munkatársa (2012-ig), a Királyhágómelléki Református Egyházkerület levéltárosa (2014-től). Tíz önálló kötet mellett könyvtártörténeti és művelődéstörténeti munkákat publikált szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben. Nagyváradon él.

Ugray, Miskolc, Vass és számos más, kevésbé tehető nemesi família volt birtokos a 18. század során. Ugyancsak nagy birtoka volt itt a királyi kincstárnak Rév határában, ez később a Batthyány családhoz került. A gróf Batthyány család az 1770-es évek végén tett szert a sólyomkői-élesdi uradalomra, rövidesen a Köröstől délre fekvő községek területén is birtokokat szerzett, egyebek mellett Rév, Krajnikfalva, Dubricson határában. Az 1840-es

évektől a *vásonkői és zichi* gróf Zichy család szerzett óriási ingatlan vagyont a Sebes-Körös völgyében, ők a 19. század derekán a térség legjelentősebb földbirtokosai lettek a Batthyány család mellett. Fényes Elek 1859. évi statisztikai munkájának adatai szerint Zichy Edmund és Domokos közel 20 000 holdnyi (többnyire erdő)birtokot tudhatott magáénak, egyebek mellett Rév, Dubricson és Magyar-kakucs területén.

A székeskáptalani uradalom 1722. évi összeírásában a magyarkakucsi birtoknál már Krajnikfalva, Szászfalva, Gálosháza, Rév, Dubricson, Birtiny és Kakucs közös használatú erdeje tűnik fel. A század során a káptalani és kamarai összeírások mindvégig utalnak e közbirtokossági használatú hatalmas hegyi (*Alpes*) területre, részben erdőségekre, részben legelőkre.

Az 1780-ban teljes egészében a királyi fiskus (kincstár) tulajdonát képező Rév conscriptiójában a falu tágas határában lévő három nagy erdőrész közül az egyik a **Sylva Tizfalu Határa** néven szerepel, s a latin nyelvű levéltári forrás meg is magyarázta, hogy tíz szomszédos település (a forrásban: Rév, Birtiny, Krajnyikfalva, Szászfalva, Dubricsony, Galosháza, Rikosd, Magyar-Kakucs, Oláh-Kakucs és Sonkolyos) közösen használt birtokáról van szó, melyet a végsőkéig kiszípolyoztak, erdeit kíméletlenül irtják.

Fényes Elek már említett munkájában (1859) Szászfalva leírásánál a következőket olvashatjuk: *...van itt egy vidék, melyben 10 falu, úgy mint Szászfalva, Krajnikfalva, Dubricsony, Gálosháza, Rikosd, Oláh-Kakucs, Magyar-Kakucs, Birtiny, Sonkolyos és Nagy-Rév közösen bír szántóföldeket, réteket, legelőt és roppant erdőséget. Összesen 17166 holdat...*

Néhány évvel később (1864), Pesty Frigyes toponímiai gyűjtésében Gálosházánál az alábbi passzus szerepel: *...keletről határos egy 16.000 Cat. Holdat tartalmazó pusztával mely 10 falusi határ néven ismeretes, minthogy tizfalu, nevezetesen VárSonkolyos, Birtiny, Dubricson, Oláh-Kakucs... Rév, Magyar Kakucs, Szászfalva, Krajnikfalva, Gálosháza... Rikosd...*

Ugyancsak 1864-ben Verner Sebestyén káptalani erdőmester kimerítően értekezett a Bihar megyei erdőségekről az

Erdészeti Lapokban. Ennek keretében így ír a Tizfalusi határról: *...ezen kerülethez tartozik még az úgynevezett Tizfalú határának 3/10 része mint Káptalani birtok, mely az illető tulajdonosok közti felosztás tekintetéből már régtől fogva per tárgya, s jelenleg zár alatt áll. Tizfalú határa, mely kelet és északról a g. e. Püspökség Belényesi, úgy a Gróf Zichy Révi s Gróf Batthyáni Élesdi uradalma, dél és nyugatról a Bécsi bank birtokában lévő Király erdő közt terjed el, mennyire emlékszem az 1816-ik évben méretet fel, s mintegy 27.000–30.000 holdat foglal magában, **Tizfalu határának** onnév nevezetik; mivel a következő 10 helységek u. m. Rév, Sonkolyos, Dubricson, Krajnikfalva, Szászfalva, Gálosháza, Rikosd, Ürgeteg, M-Kakucs és Birtiny lakosai ezen területen szántó, és kaszáló földeket bírván, azokat csekély bér, s dézma mellett használják...*

K. Nagy Sándor 1886-ban megjelent úttörő kötetében, a Biharvármegye földrajzában mindezen fenti tényeket ismételtelen a nagyközönség elé tárta, vonatkozó sorait így zárta: *...ezek a nevek is elenyésznek lassanként, csupán **Tizfalu** név fogja magát fentartani egy község személyében, mely a határ felosztása után kezd alakulni a volt Tizfalu határának a Királyerdő felőli oldalán, hol még csak néhány ház van...*

Bihar megye korszerű, nagy példányszámban készült, Gönczy Pál tervezte falitérképein (1891, 1912) a **Tizfalusi-hegyek** közvetlen nyugati szomszédságában az **Ötfalusi-hegyek** tűnnek fel. Pestere, Esküllő, Ürgeteg,

Kalota és Keszteg faluknak is volt egy közösen birtokolt határuk, melynek elnevezését (*Ötfalu határa*) a 19. század derekán Pesty Frigyes gyűjtése is rögzítette, K. Nagy Sándor említett munkája szintúgy beszámolt ezen ősi közbirtokossági területről.

A váradi székeskáptalan (mint a tízfalusi közbirtokosság egyik tagja) már az 1770-es évektől kísérletet tett e valójában közel 20 000 holdnyi erdőség tízfelé osztására, 1803/1804-ben a tárgyalások egyezséghez vezettek, ám az jogerőre nem emelkedett és 1812-ben a közbirtokosság tagjai hatályon kívül helyezték. Időközben a hegyi irtásokon az említett falvak kirajzásaként a majdani *Tízfalu* település (románul: Zece Hotare) szerkezete kezdett kialakulni, 1851-re már közel 100 tanyaszerű ház alkotta. A település végleges kialakulása a jobbágyfelszabadítást követő és 1880-as évekig tartó birtokrendezések-elkülönítések, úrbérrendezési perek végére tehető. A 20. század elején összeállított országos *Helységnévtárakban* a település *Révtízfalu* formában szerepel.

A Zichy család 1800 után került kapcsolatba Bihar vármegegyével, 1800 és 1810 között jutott birtokukba Érmelléken a diószegi uradalom, és majd csak mintegy három évtizeddel később szerezték meg a Batthyány család egyik ágának örököseitől a sebes-Körös-völgyi birtok egy részét! A természetjárók és barlangászok körében közismert tény, hogy a Zichyek mint Rév és a Jád-völgyi Remec birtokosai anyagiakat sem kímélve sokat tettek a turizmus fejlesztéséért, elsősorban a 20. század első éveiben (l. egyebek mellett az *Erdély* 1907/7–8. és 1943/11. számait). A kései utókor tudatából a Tízfalu elnevezés eredete kikopott, annál inkább erősödött a térség turizmusának története és a Zichy család közötti asszociáció. Így alakult ki tulajdonképpen a (tíz-)zece–Zichy szavak **véletlen hangzási hasonlóságából** eredeztethető, tagadhatatlanul eufónikus, ám téves Zichy-határ elnevezés. Felsorolt levéltári és szakirodalmi forrásaink, reméljük, meggyőzték a kételkedők szerencsére nem túl népes táborát is, hogy a **Tízfalusi határ – Zece-Hotare** elnevezés legkésőbb a 18. század derekán rögzült, a dunántúli eredetű Zichy családnak semmi köze sincs az elnevezéshez, ők majd egy évszázaddal később kerültek kapcsolatba a térséggel!

A Tízfalusi közbirtokossági terület már említett felosztási kísérletének 1803/1804. évi epizódja során mérhették fel első ízben a kérdéses hatalmas birtokot. Jelenlegi ismereteink szerint az egyedüli fennmaradt és a térséget bemutató térkép ekkor, 1803–1806 között készült, és a Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei Igazgatóságának térképtárában őrzik, ahová feltehetően a felmérésben és felosztásban érdekelt, azt szorgalmazó nagyváradi székeskáptalan uradalmi levéltárából került át, annak 1968. évi államosításakor. A rendkívül látványos (sajnos, igen rossz állapotban lévő), 116×105 cm méretű, vászonra kasírozott papírra készült, színezett, kéziratos mappa 1:14400 léptékű, készítője **Nedeczky Pál**. A térképnek nincs címe, mindössze csak a méretarányt, a készítő nevét és az 1806. évi hitelesítés (Magyar-kakucson) szövegét tartalmazza. Az ősi felvidéki és dunántúli nemesi családból származó *nedeczei* Nedeczky Pál a tatai Studium Cemeraticum (más néven Seminarium Geometricum) végzettje volt. Az 1776–1780 között működött oktatási intézmény elsősorban kincstári hivatalnokokat képzett úgynevezett kamerális szakismeretekre (matematika–geometria, polgári építészet, föld- és bányamérés, térképezés, közgazdasági és mezőgazdasági ismeretek). Az 1780-as évek második felében Nedeczky a II. József-féle országos kataszteri felmérések keretében az Arad megyei munkálatok egyik térképésze volt, majd 1790–1796 között a Bihar megyei kincstári birtokok (a Királyerdő-hegység észak-

és délnyugati peremterületein lévő néhány település) és az Országos Vallásalap itteni ingatlan javainak felmérésén, térképezésén dolgozott. A Magyar Országos Levéltárban összesen 37 – többnyire különlegesen szép kivitelű – kéziratot mappáját őrzik. 1799-ben a nagyváradi püspökség vaskohi uradalmának és az Arad megyei ún. modenai kamarai uradalomnak a közös határvidékét térképezte. Nedeczky Pál 1800 utáni munkássága jórészt feltáratlan, a Tízfalusi-karsztfennsíkot, azaz a Tízfalusi-határt és peremterületeit bemutató mappája az utolsó ismert és datált munkája. Az alapos helyszíni ismeretekre utaló felmérés e hazai viszonylatban párját ritkító karsztfelszint bámulatos pontossággal rögzítette, a vízfolyások, töbrök, karmezők, víznyelők, mészégetők precíz számbavételével. Nem hiányoznak a román dűlőnevek, irtások elnevezései sem. A felmérés elkészítésének eredeti célját tükrözi a terület felosztása tíz részre, *Rata possessionis...* megjelölésekkel. Vitathatatlanul a terület legkorábbi részletes és pontos térképe a Nedeczkyé, hiszen a két évtizeddel korábban, 1784-ben befejezett 1:28.800 méretarányú II. József-féle katonai felmérés lényegesen elnagyoltabb, különösen a hegyvidéki és az erdősült területek tekintetében.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár: Urbáriumok és Összeírások fondja / Urbaria et Conscriptiones (UC 2:30, 84:1, 123:30); Magyar Országos Levéltár: Térképtár (Kamarai, Helytartótanácsi és a II. József-féle kataszteri felmérés térképei – Nedeczky Pál).

Fényes Elek: *Magyarország... leírása. Dél-Bihar vármegye*. Pest, 1859.

Verner Sebestyén: *A Nagy-Váradi d. Káptalan erdeinek leírása*. Erdészeti Lapok 1864/2.

K. Nagy Sándor: *Biharvármegye földrajza...* Nagyvárad, 1886.

Magyarország történeti helységnévtára, Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808). Bp., 1990.

Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye I. Debrecen, 1996.

Emődi András: *Bihar megyei kéziratos térképek 1754–1888*. Nagyvárad, 2007.

Kovács Veronika: *Nagykakucs monográfiája*. Nagyvárad, 2011.